



RAZNOLIKOST HRVATSKOGA JEZIKA 50-IH GODINA

(Zbornik radova s istoimenoga znanstvenog skupa održanog povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. 2021. Dostupan na internetskoj stranici *stilistika.org* Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.

Uredio Ivan Marković)

Visoku obljetnicu središnje katedre za standardni hrvatski jezik Filozofskoga fakulteta obilježen je isprva znanstvenim skupom (13. prosinca 2019), a sada zbornikom trinaest dvostruko i tajno recenziranih radova katedarskih suradnika, redom nastavnika, koji su svoju profesionalnu karijeru više ili manje blisko povezali s djelatnošću ove ustrojbene jedinice Odsjeka za kroatistiku. Motiv zašto se izabrala tema upravo jezika 50-ih godina lako se može prepoznati: riječ je o vremenu kada je ustanovljena Katedra, i o vremenu u kojemu se ogledaju

ključne (socio)lingvističke preokupacije koje prate hrvatsku filologiju sve do danas.

Prvi rad u zborniku napisala je Anđela Frančić. Autorica predstavlja rad Matije Smodeka – doktora filozofije i prava zaslužnog za afirmaciju hrvatskoga jezika u visokom školstvu. Navedene su službe i poslovi koje je obavljao (radio je kao knjižničar Kraljevske akademije, profesor na istoimenoj instituciji te je pionirski poučavao hrvatski jezik), a neosporna mu je uloga u razdoblju hrvatskoga preporoda, premda je manje poznat i razvikan

od ostalih preporoditelja. Smodekov ustrajni rad i domoljubna nastojanja te čin uvođenja hrvatskoga kao neobaveznog predmeta na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu otvaraju put ka ostvarenju preporodnih težnji. Istaknut je kao prvi profesor hrvatskog jezika na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, a dopuštenje da besplatno podučava hrvatski jezik dovelo je do razmirica između hrvatskih i mađarskih studenata. Nastupni govor održao je 6. studenoga 1832. godine. Bio je to presedan u akademskoj praksi: dotad se nastava održavala na latinskom jeziku, premda narodni jezici nisu bili zabranjeni. Latinski je dominirao zahvaljujući tradiciji, a služio je i kao brana od prodora mađarskog jezika u hrvatske institucije, dok su se preporoditelji (među njima i Smodek) tome protivili. Pretpostavka je da su Smodekova predavanja bila na hrvatskom jeziku i kajkavskom narječju.

Sljedeći rad potpisuje Kristian Novak, a bavi se osnivanjem i djelovanjem Katedre za jezik hrvatsko-slavonski na Kraljevskoj akademiji znanosti. Iz analize društveno-političkog konteksta može se zaključiti da je Katedra nastala u turbulentnim vremenima kada su ilirci tražili standardizaciju i afirmiranje narodnog jezika s krajnjim ciljem uvođenja hrvatskoga u škole (a Smodek je već predavao narodni jezik na Kraljevskoj akademiji).

Odlukom austrijskog cara i ugarsko-hrvatskoga kralja Ferdinanda V. omogućeno je da se ilirsko ime ponovo koristi u književnosti i da se osnuje posebna Katedra za hrvatsko-slavonski jezik i književnost, što je rezultiralo velikim zadovoljstvom među ilircima i njihovim pristašama. U radu je opisan i proces natječaja za profesorsko mjesto na Akademiji, za koje su se među ostalima natjecali: Adolf Veber Tkalčević, braća Mažuranić, svećenik Mato Topalović. Vijest o izboru Vjekoslava Babukića (unatoč jakoj konkurenciji) dočekana je s odobravanjem, uz isticanje njegova domoljublja, marljivosti i ugleda. Katedra je osnovana u vremenu kad su ilirci bili u carevoj milosti (1846. godine), a ukinuta je uslijed centralističkih težnji nakon revolucija 1848. i 1849. godine. Djelovanje Katedre imalo je velik nacionalni i simbolički značaj, važno je zbog institucionalizacije hrvatskoga jezika, a također je bitno za širenje hrvatskoga u domene u kojima ga dotad nije bilo.

Ivan Marković u svome članku rasvjetljava nepoznate ili manje poznate činjenice o osnivanju Katedre za hrvatski standardni jezik. Uvriježeno je stajalište da izbor Ljudevita Jonkea predstavlja utemeljenje Katedre za suvremeni hrvatski ili srpski jezik budući da zapisnici do 1954./55. bilježe samo Katedru za hrvatski ili srpski

jezik (Jonke je izabran za predavača hrvatskoga ili srpskoga jezika 5. prosinca 1949., a za docenta 27. siječnja 1950. godine). Marković naglašava da se iz čitanja zapisa Vijeća Filozofskog fakulteta ne može zaključiti kako je izborom Ljudevita Jonkea za docenta osnovana Katedra za suvremeni hrvatski ili srpski jezik budući da se do 1954./55. spominje isključivo jedna Katedra za hrvatski ili srpski jezik (a bez odvajanja Katedre za povijest i dijalektologiju ili Katedre za suvremeni jezik). Prethodnica današnjega Odsjeka za kroatistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu nastala je 7. lipnja 1962. podjelom cjelovitog Odsjeka za slavistiku na Odsjek za jugoslavenske jezike i književnosti i Odsjek za slavenske jezike i književnosti. Institucionalno utemeljenje Katedre za hrvatski standardni jezik stoga se može smjestiti u akademsku godinu 1954./55., a prijedlog za izbor Jonkea kao docenta u ak.god. 1949./50. može se tumačiti kao neslužbeno, običajno utemeljenje, zaključuje Marković.

Edita Hercigonja-Mikšik piše osvrt na 40 godina rada pri Katedri za hrvatski standardni jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Prvi se put s druge strane katedre zatekla u listopadu 1980. godine. Autorica se prisjeća promjena na početku novog stoljeća u smislu Bolonjske reforme

2004. godine: počinju duge sjednice Fakultetskog vijeća, Vijeća odsjeka, katedarske sjednice itd. Novosti su se očitovale u pisanju izvedbenih programa, silaba, jezgri dio studija se ustabilio, a ponuđeno je mnogo novih, egzotičnih izbornih kolegija. I fakultetska je zgrada doživjela promjene u smislu novih, informatički opremljenih dvorana i higijenski uređenih toaleta. Stiglo je vrijeme u kojem se od svih očekivala izvrsnost, pa su oni ležerniji žalili za vremenima dozvoljene komocije i neobaveznoga pristupa nastavi i studentima. Promjene su očigledne na više razina: autorici ostaje nejasno zbog čega je u zadnjih nekoliko godina izostao entuzijazam ili „početni osvajački stampedo“ u učionicama, a studenti su čekali nastavu mirno sjedeći. Često je ostajala zgranuta neznanjem nekolicine studenata nakon inicijalne provjere znanja. Iskustvo je pokazalo da je nakon ukidanja jezičnog dijela testa na razredbenim ispitima puno lakše nasmijati se nego šokirati neočekivanim odgovorima (ili njihovim nedostatkom), napominje autorica. Ipak, u svakoj se generaciji moglo pronaći nekoliko vrlo motiviranih pojedinaca koji su se zaista željeli baviti kroatistikom i čija je prisutnost davala značenje nastavi koja je s vremenom bivala sve apsurdnija. Autorica ističe kako od pedesetih godina

reforme i procesi (među kojima je i „bolonjski“) nisu prestali. Nijedna od tih promjena nije urodila boljom i smislenijom formom za život, uslijedila bi samo nova reforma, pa se može zaključiti kako su reforme i procesi „zahtjevni, dugotrajni i na kraju neuspješni.“ Jednako tako, svake se godine moglo uočiti da studenti sve teže razumiju ono što čitaju, a još je veći problem bio u tome što ih vlastito nerazumijevanje uopće nije zabrinjavalo, piše autorica. Zaključno, govoreći o programima, nacrtima i reformama namijenjenima za opće dobro, autorica ističe da iza svega stoje osobni interesi ili borba za vlast (moć). Čini se kao da je vrijeme humanističkih znanosti u silaznoj putanji, pa fraze o razvoju, napretku i vizijama zvuče kao floskule. Zahvalna na članstvu, autorica Katedri za hrvatski standardni jezik želi dug opstanak, upornost u nepovoljnim prilikama i dobronamjernu povezanost njezinih dionika.

Krešimir Mićanović piše o polemici Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića nakon Novosadskoga dogovora. U radu se polazi od dogovora održanog 1954. godine u Novom Sadu kao fundamentalnoga događaja koji je pokušao otvoriti put zajedničke jezične politike Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Jedan je od temeljnih zaključaka bio bespogovorno jedinstvo narodnog jezika i jedinstvenost

književnog jezika na području spomenutih republika. Polemika između Lj. Jonkea i M. Stevanovića razvila se jer je Jonke stao u obranu hrvatskog jezika govoreći da novosadski zaključci ne bi trebali mijenjati njegovu posebnost i izričaj, a Stevanović je s druge strane preferirao naziv srpskohrvatski ili hrvatskosrpski bez podjele jezika na dva dijela. Iz toga je vidljivo kako je Novosadski dogovor, unatoč težnjama da se jezična politika iskristalizira, ostavio u naslijeđe mnogo nejasnoća, a zaključci su različito tumačeni. Jonke se u polemiziranju pozivao na novosadske zaključke braneći ijekavski izgovor, zagrebačko nazivlje i hrvatsku varijantu ne dozvoljavajući nametanje u jezičnim pitanjima. Primjer je nametanja činjenica da su najslušanije zagrebačke vijesti emitirane u ekavskom izgovoru, iz čega se dalo iščitati da je Novosadski dogovor za svrhu imao proširivanje ekavice. Tako je došlo do administrativne zabrane na Radio-stanici Zagreb kada su riječi: *tisuća, skladba, siječanj* trebale biti zamijenjene riječima: *hiljada, kompozicija, januar*.

Krešimir Bagić u svom se radu bavi polemikom Jonkea i Ranka Marinkovića koja je započela nakon što je Jonke u časopisu *Jezik* 1954. godine komentirao pravopisne i gramatičke greške u Marinkovićevoj zbirci pripovijedaka *Ruke* izdanoj godinu dana ranije. Kao istaknuti

jezikoslovac, Jonke je tražio čišći jezični izraz, a Marinković je odgovarao osporavanjem Jonkeove književne kompetencije. Jonke je zapravo pohvalio Marinkovićeve umjetničke sposobnosti i njegovi su prigovori više usmjereni na lektora koji brine o gramatičkim i pravopisnim pravilima. Marinković (i)pak odgovara tekstem „Kako se postaje volom“ koji je u indirektnoj vezi s Jonkevim člankom, a cilj mu je pokazati da jezikoslovci ne shvaćaju u potpunosti književne zakonitosti, kao ni funkcioniranje jezika književnosti. Na koncu, rezultati polemike očituju se u drugom izdanju Marinkovićeve zbirke kad su neke od pogrešaka ispravljene, premda su neki (nepravilni) oblici ili izrazi zadržani – oni su ispravljani tek u izdanju 1969. godine (pod nakladom zagrebačke Mladosti). Zaključiti se može da u polemici svatko bira stranu na temelju ponuđenih argumenata: jezikoslovci vjerojatno Jonkea kao filološkog autoriteta s jasnim objašnjenjima, a oni koji preferiraju umijeće fabuliranja, ironiju i koceriju Ranka Marinkovića.

Igor Marko Gligorić u svom radu analizira polemičke tekstove Ivana Slamniga, Stjepana Babića i Dalibora Brozovića. Slamnigov prilog u *Globusu* bavi se razlikama između govora i pisma, položajem tuđica i vanjskim utjecajima na jezik. On se zauzima za preferiranje

onih oblika koji su potvrđeni u govoru (uporabi) argumentirajući da će puristička nastojanja dati dva jezika – narodni (svakodnevni) i nedjeljni (pročišćeni) pa je purizam besmislen i treba pisati kako se govori. S druge strane, Babić zauzima suprotnu poziciju pozivajući se na Maretića i njegovo konstatiranje da ne treba koristiti tuđe riječi koje u jeziku imaju odgovarajuću zamjenu. Dakle, prednost daje riječima koje su već u aktivnom leksiku, ali neologizmi su opravdani ako je domaću riječ nemoguće naći. Jednako tako smatra da nije dobro približavati književni jezik govoru, nego obratno: treba u govoru rabiti književni jezik. Brozović djeluje kao svojevrsni sudac pomirujući dvije krajnosti; smatra da Slamnig kao istaknuti pisac predstavlja isključivo lingvističku poziciju, a Babić filološku, te nijedan nije potpuno u pravu. Najvažnije su, prema Brozoviću, potrebe jezične zajednice, a jedinstveno rješenje teško je pronaći u standardološkim pitanjima. Središnje mjesto imaju uloge jezika u zajednici – nije problematično postojanje više varijanti izraza za isti sadržaj, ali ključno je koju varijantu govornik odabere u određenoj situaciji, pojašnjava Brozović. Analiza polemičkih tekstova pridonijela je rasvjetljavanju polemičkoga diskursa općenito. Promatrane se polemike bave standardnim jezikom i

jezičnim purizmom, a Igor Marko Gligorić osobito ističe kako je u polemikama takva tipa nužno uočiti povećanje broja sudionika. Njegovi analizirani primjeri ukazuju kako je u polemici broj sudionika proizvoljan: najmanje tri (dva polemičara i javnost), ali može se uključiti i mnogo više strana. Budući da se polemika najčešće gleda kao sukob dviju oprečnih strana, ovaj slučaj pokazuje da ne mora biti tako.

Helena Delaš piše o razlikama između teorije i prakse vezanim uz naglasnu normu. Prikazuje razvoj akcentuacije hrvatskog standardnog jezika i temelje kodifikacije uobičajenih zapadnonovoštokavskih naglasnih vrijednosti koji su obilježili posljednja desetljeća prošloga stoljeća. Sredinom prošloga stoljeća utemeljena su stalna narodna kazališta, intenzivirali su se televizijski i radijski programi, pa su profesionalni govornici i glumci u kazalištima (koji rabe tekstove iz različitih književnopovijesnih razdoblja) morali svladati hrvatski standardni jezik. Pritom su korišteni su jezični savjeti profesora Bratoljuba Klaića, Stjepana Ivšića i Ljudevita Jonkea. Razlike između teorije i ostvaraja u praksi nastojale su se ukloniti pravilima donesenima na hrvatsko-srpskoj Pravopisnoj komisiji 1955. godine kako bi se redaktorima rječnika i pravopisa dale temeljne naglasne smjernice.

Zrinka Jelaska sistematično prikazuje neke od aspekata časopisa *Jezik* od njegova osnutka 1952. u Zagrebu do kraja pedesetih godina. Iz analize zastupljenih autora, strukture časopisa, rubrika, naslova radova i jezika vidljivo je da su društveno-političke okolnosti u većoj mjeri utjecale na strukturu časopisa. Uočljivo je da su urednici pokušavali obraniti posebnosti hrvatskoga onda kad je to bilo moguće. Određeni dijelovi časopisa ukazuju na to da su uređivanje i prihvaćanje radova predstavljali težak zadatak, što je vidljivo u oglasima i nazivima jezika, a i u promjenama naziva časopisa. Takva je promjena zabilježena kad je u podnaslovu časopisa *Jezik* proširen naziv *hrvatskoga jezika* u *hrvatskosrpski* (radi se o prvom broju IX. godišta iz 1960. godine). Pedesete su godine turbulentno razdoblje razvoja hrvatskoga jezika u smislu ograničavanja kroatističkih nastojanja. S druge strane, vladale su veće slobode nego što je bilo u šezdesetima pa se previranja mogu u određenoj mjeri očitovati u pojavnosti časopisa *Jezik*, napominje autorica.

Tatjana Pišković dokazuje pristranost leksikografa u *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica* (1951.). Leksikografi ovjekovječuju, bilježe i kodificiraju leksičke izraze (značenja) pa se iz toga mogu iščitati svjetonazori i pogledi društva u vremena

nastajanja rječnika. Jasno je da rječnici ne mogu biti posve objektivni jer su sastavljači rječnika ljudi oblikovanih svjetonazora i stajališta neminovno zrcaljenih u izradi rječnika. Rječnici se pišu na standardu uz preferiranje varijeteta koji se ne upotrebljava u svakodnevnom govoru, a primjeri i uporabe riječi pretežno su iz pisane građe i kanonskih tekstova (nauštrb svih ostalih stilova i žanrova). U radu je analiziran utjecaj dominantne političke ideologije u Klaićevu *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica* iz 1951. godine budući da se u definicijama leksičkih unosa i citatima u leksikografskim jedinicama očituje marksističko-lenjinistička ideologija. Teško je reći je li ideologija utjecala na leksikografa ili je moguće da su političke sile odigrale znatniju ulogu tjerajući leksikografa na određivanje spram režima. Makrostrukturu u ovom radu predstavlja izbor rječničkih unosa i njihovo unošenje u rječnik, a pod mikrostrukturu se misli na organizaciju informacija u svakoj leksikografskoj jedinici. To je uočljivo na primjerima amelioracije ili poboljšavanja značenja neke riječi koja primarno ima negativne konotacije, pa je tako primjerice *komunizam* definiran kao „viši oblik besklasnog ljudskog društva“, *socijalistička demokracija* „nov, viši tip demokracije, prava najdosljednija demokracija ostvarena u socijalističkoj državi“

itd. Autorica podsjeća kako su komunisti shvaćali izrazitu snagu jezika pa je moguće da su jugoslavenski nositelji moći utjecali na leksikografska nastojanja i provjeravali podobnost rječnika, stoga Klaićev rječnik (koji autorica po kvaliteti smješta na vrh) možda ne bi ugledao svjetlo dana da nije bio upravo takav. Novi je istraživački zadatak stoga vidjeti kasnija izdanja rječnika i analizirati promjene u definicijama riječi navedenih u radu Tatjane Pišković.

Dinka Pasini piše o Antunu Šoljanu, jednom od najvažnijih hrvatskih književnika druge polovice protekloga stoljeća. Autorica je željela istražiti u kojoj se mjeri Šoljanove teorije o korištenju slenga reflektiraju u praksi (na primjeru njegova romana *Jednostavno umorstvo*). U romanu je sleng prisutan samo rubno – premda je Šoljan zagovarao uporabu slenga u novinama, sam to ne provodi. Autorica daje moguća objašnjenja i razloge zbog kojih je autor samo dijelom potvrđivao svoje teze u praksi (u malobrojnim primjerima slenga u njegovu kriminalističkom romanu *Jednostavno umorstvo* isprepliću se zagrebački i beogradski urbani lokalni govor): nedemokratska jezična politika koja je obilježila Jugoslaviju, odnosno: centralizam, purizam i unutarnji ekspanzionizam – širenje na ostale socijalističke pokrajine, kao i forsiranje

sprskohrvatskog jezika. Krunski je dokaz tomu Novosadski dogovor u smislu jugoslavenskog jezičnog unitarizma, pa je Šoljan (kao ostali književnici i novinari, jer i medije je kontrolirao Beograd) prisiljen stvarati pod utjecajima svog vremena, bez većih odstupanja od standarda. Kriminalci u njegovu romanu rabe školovani standardni jezik uz vrlo malo korištenja slenga. Tim romanom Šoljan tek najavljuje prozu u trapericama, napominje autorica.

Iva Nazalević Čučević proučava jezik u znamenitom filmu *H-8* Nikole Tanhofer (1958) s ciljem utvrđivanja je li (osim teme i strukture filma) govor jedan od pokazatelja njegove realističnosti. U filmu se prikazuje čitava lepeza likova na putovanju uz naglašeni element realističnosti. Jezikoslovna analiza obuhvatila je govor Naratora, čiji je tekst blizak izvještaju i komentaru, a analiza opuštenih dijaloga među likovima ukazuje na imitaciju kolo-kvijalnoga stila standardnog jezika. Vjerodostojnost, suvremenost i izražajnost postignuti su premještanjem uobičajenog reda riječi ili rečenica, a tome se mogu pridodati: korištenje elipse, ponavljanje i usklične rečenice. Rabe se i čestice kako bi govor bio što uvjerljiviji. Autorica ukazuje na potrebu sociofonetske analize kako bi se (u)vidjelo je li gradski (zagrebački) govor korišten u svrhu karakterizacije lika Franje

Rosića koji izvorno ne dolazi iz kajkavske sredine.

Posljednji rad u zborniku potpisuje Gabrijela Bionda. U svom radu analizira glasovne zapise drama *Glorija* (Ranka Marinkovića), *U agoniji* (Miroslava Krlež), *Ljulačka u tužnoj vrbi* (Mirka Božića) i *Vašar snova* (Marijana Matkovića) kako bi se utvrdilo koliko je stvarni scenski govor 1950-ih afirmirao ili ignorirao savjete jezikoslovaca i kazališnih kritičara (najviše u časopisu *Jezik*) vezanih uz akcentuaciju te jezične preferencije glumaca i lektora u kazalištu. Kazališni kritičari pretežno su usmjereni na sceničnost, a jezikoslovci poput Bratoljuba Klaića, Ljudevita Jonkea i Pavla Cindrića fokusirani su na glumačke naglaske. Klaić se zalaže za to da se glumci pridržavaju pravila, ali s mogućim odstupanjima ako to traži tekst, a Cindrić zastupa ležerniji stav s argumentom da se sami lektori ne slažu u svim pravilima (što zbunjuje glumce). Jonke ne vidi problem u odstupanjima od novoštokavske akcentuacije, ali ne prilikom javnih nastupa ili kazališnih predstava. Iz analize glumačkih izvedbi može se ustanoviti da je scenski govor ponajviše vezan uz prostor odvijanja radnje (scenografiju). Primjerice: salonski govor nalik na zagrebački gradski govor s puno njemačkih riječi i regionalizama vidljiv je u drami *U agoniji*,

govor periferije u *Ljuljački u tužnoj vrbi*, artifičijelni ili bez određene lokacije u *Gloriji*. Djelatnici kazališta mnogo su ležernije pristupali izgovoru nego što su jezikoslovci tražili, a pravila novoštokavske akcentuacije nisu dosljedno provedena, zaključuje Gabrijela Bionda.

Sve u svemu, zbornik *Hrvatski jezik 1950-ih* ističe se kvalitetom i raznovrsnošću radova koji se bave različitim aspektima hrvatskoga jezika u pedesetima (u

manjem opsegu tiču se i književnosti). Tako se otvaraju nova saznanja o proteklim vremenima čiji tragovi sežu i do današnjih dana, a čitatelju ponuđeni zaključci mogu poslužiti za otvaranje novih tema i spoznaja. Dostupnost radova na mreži i njihova pretraživost pokazuje, pa i po cijeni da tiskano izdanje nije ni predviđeno, omogućuju bezrezervnu i kvalitetnu recepciju.

Zlatna Jelić